

HUBERT MEŁGES, MAŁGORZATA MEŁGES*

NIEKONTROLOWANE PROCESY OSADNICZE I ICH WPŁYW NA PLANOWANIE PRZESTRZENNE W TERENACH OCHRONY KRAJOBRAZOWEJ¹

UNCONTROLLED SETTLING PROCESSES AND THEIR INFLUENCE ON SPATIAL PLANNING

Streszczenie

Planowanie przestrzenne z racji swojej wyjątkowej, a tym samym strategicznej funkcji ścisłego zespolenia z architekturą, stanowi podstawowe ogniwo gospodarki narodowej każdego kraju. Uwzględniając nowoczesne metody ochrony środowiska przyrodniczego, można stwierdzić, że planowanie przestrzenne odgrywa służebną rolę w życiu społeczeństw. Zauważa się, że tam gdzie występują żywiołowe procesy cywilizacyjne, tam przeważnie pojawiają się zjawiska zachwiania równowagi w funkcjonowaniu interdyscyplinarnych mechanizmów gospodarki narodowej. W celu uchwycenia żywiołowych procesów należy przywiązywać szczególną wagę do opracowywania dobrych planów zagospodarowywania przestrzennego i konsekwentnego realizowania ich w zastanej rzeczywistości, uwzględniając również potrzeby działań korekcyjnych, będących wynikiem szybko zachodzących zmian w dobie współczesności.

Słowa kluczowe: architektura, planowanie przestrzenne, środowisko przyrodnicze

Abstract

Due to its unique and strategic function, spatial planning is a basic link in each country's national economy. Complying with modern environment conservation methods, spatial planning plays an ancillary role in society's life. It can be noticed that in the areas in which spontaneous civilisation processes take place, there also appear the disturbance in the way interdisciplinary mechanism of national economy function. In order to capture these spontaneous processes, one has to focus on developing good spatial planning projects and introducing them, taking into account the need for corrective measures which are the result of rapid changes in contemporary life.

Keywords: architecture, spatial planning, environment

* Dr inż. arch. Hubert Mełges, dr inż. arch. Małgorzata Mełges, Instytut Projektowania Urbanistycznego, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

Obecny stan polskiej przestrzeni jest między innymi wynikiem zmian w procesach historycznych i politycznych. Czynniki historyczne, ale również uwarunkowania polityczne burzliwych dziejów naszego kraju odegrały zasadniczą rolę w procesach tych zmian i przekształceń planistycznych i architektonicznych². Uwzględniając różne czynniki wpływające na kształt i charakter przestrzeni w Polsce i analizując jakość przestrzeni w szerokim tego słowa znaczeniu, trzeba uświadomić całemu społeczeństwu, że przestrzeń jest ważna publicznie. Bez względu na sposób zarządzania przestrzenią (np. indywidualne gospodarowanie) musimy się liczyć z tym, że w globalnym ujęciu jest to również dobro wspólne. Przestrzenią powinniśmy gospodarować, mając na uwadze indywidualne i zbiorowe potrzeby ludności zamieszkującej dane obszary, biorąc pod uwagę również uwarunkowania ekonomiczne. Reasumując, należy postawić wniosek, że przestrzeń jest wartością wspólną, narodową, niezależnie od różnych form jej własności.

Te zasygnalizowane przesłanki charakteryzujące publiczność przestrzeni wskazują na zbiorowy charakter odpowiedzialności za nią i stanowią klucz do ustanawiania przepisów regulujących zasady zbiorowego użytkowania powierzoną przestrzenią. W celu poprawy generalnej sytuacji dotyczącej racjonalnego gospodarowania przestrzenią jako priorytet należy uznać konieczność świadomej edukacji społeczeństwa. Trzeba pokazać mu, że możliwości substytucji ziemi, którą zarządzamy, są bardzo ograniczone. Przestrzeń ze względu na różne formy gospodarowania i potrzeby ludzkości stale poddawana jest procesom różnych form gospodarowania i zmian jej przeznaczenia, czasami w sposób wymykający się spod kontroli logicznego postępowania. Tereny biologicznie czynne w wyniku np. przemożnej urbanizacji przekształcane są niejednokrotnie w pustynie biologiczne, przykładowo pod budowę dróg i autostrad, tereny przemysłowe, wszelkiego rodzaju budownictwa itp. Konieczność stałego inwestowania i poprawiania warunków życia ludności wymusza coraz to nowe wyzwania związane z przestrzenią. Chodzi o to, aby procesy urbanizacyjne przebiegały jak najmniej szkodliwie, przy zachowaniu reguł wypracowanych drogą doświadczeń i wiedzy specjalistów, opartej na zrównoważonym rozwoju naszego środowiska przyrodniczego³. Przestrzeń w Polsce

nie jest jednorodna, a w stanie naturalnym już praktycznie nie występuje. Cechą planistyczno-architektonicznego kształtowania przestrzeni jest optymalne rozmieszczenie w niej obiektów i funkcji mających zaspokoić potrzeby społeczeństwa, jego grup i jednostek. Dla ludzkich potrzeb, ze zrozumiałych względów, tereny są uzbrajane w niezbędną do funkcjonowania infrastrukturę techniczną, taką jak: budowa sieci dróg, mostów, prowadzenie linii energetycznych, sieci wodno-kanalizacyjnych itp. W opisie tych procesów należy zwrócić uwagę na zagadnienia związane z rolnictwem, gospodarką leśną, melioracyjną, przy uwzględnieniu dobrze rozumianego rozwoju zrównoważonego. W kontekście tych uwarunkowań związanych z pielęgnowaniem przestrzeni szczególnie należy docenić cechy regionalne, krajobrazowe, turystyczne – charakterystyczne dla różnych regionów kraju. W celu niwelowania niewłaściwych przekształceń w strukturze przestrzeni nasuwa się potrzeba podjęcia ogólnokrajowej dyskusji co do strategicznych ustaleń o gospodarce przestrzennej na terenach wiejskich i rolniczych. Dotychczasowa pielęgnacja w zakresie kulturowej tradycji rolnictwa w skali kraju niepokojąco zmienia funkcję wzorcowo uprawianych pól, które stają się po prostu zachwaszczonymi odłogami. Ten niepokojący proces w wyniku braku przeciwdziałań może przyczynić się w konsekwencji do niewyobrażalnych strat w sensie ekonomicznym, jak też w przyszłościowej strategii związanej np. z wyżywieniem narodu. Obszarowo przestrzeń wiejska w skali kraju dominuje, ponieważ procentowo tereny wiejskie, rolne, leśne, wód śródlądowych oraz wydzielone obszary rekreacji i turystyki zajmują 80% obszaru kraju. Obszary aglomeracji miejsko-przemysłowych to pozostałe 20%. Politycy współpracujący z planistami powinni te 80% powierzchni kraju uwzględnić w kompleksowej polityce państwa, jak również w regionalnym i lokalnym planowaniu.

Gospodarowanie przestrzenią jest tym elementem gospodarki narodowej, w którym wszelkie działania w zakresie gospodarki przestrzennej są bardzo widoczne. Sytuacja przestrzenna w Polsce podlega szybkim przemianom, szczególnie w czasie trwającej jeszcze transformacji. Poszukuje się modelowych wzorów w zakresie porządkowania ładu przestrzennego. Nasze społeczeństwo po uzyskaniu wolności i upadku systemu

socjalistycznego, działając spontanicznie w celu zniwelowania różnic pomiędzy strefą krajów Europy Zachodniej i Wschodniej, w imię rozwoju cywilizacyjnego, bezkrytycznie wprowadza technologie postępującej standaryzacji i unifikacji związane z przemożnym naporem czynnika ekonomicznego i w pogoni za zyskiem, nie biorąc pod uwagę również negatywnych skutków tych działań (il. 6). Pomijanie specjalistycznych analiz przynosi groźne konsekwencje, mające odzwierciedlenie w rabunkowym eksploatowaniu przyrody, co niejednokrotnie doprowadza do przewartościowania w tym względzie. Źle wprowadzane procesy cywilizacyjne pochłaniają i przetrawiają przyrodę, czyniąc ją swoim dodatkiem. Oczywiście jest natomiast, że to cywilizacja winna być, jeśli nie dodatkiem to przynajmniej partnerem dla przyrody.

Z powyższych skrótowych uwag wynika, że za bezpośrednią degradację biosfery winę ponoszą żywiołowe procesy rozwoju cywilizacyjnego (il. 4). Dlatego właśnie każdej żywiołowości można i należy przeciwstawić zrównoważoną metodę rozsądnego planowania, która powinna mieć charakter *par excellence* przewencyjny, przy założeniu, że planowanie jest dobre, tzn. oparte na małym lub minimalnym ryzyku błędu. W dzisiejszych czasach, mówiąc o planowaniu, nie możemy pominąć czynnika ochrony środowiska (il. 1, 2). Współcześnie planowanie przestrzenne jest niezbędnym sojusznikiem ochrony środowiska, wręcz warunkiem *sine qua non* powodzenia w ochronie środowiska.

Jak podkreślano, planowanie jest elementem systemu, np. architektury, komunikacji osadnictwa infrastruktury technicznej itp. Dlatego plan przestrzenny jest jednym ze sposobów ujęcia systemowego, przy uwzględnieniu rozlicznych relacji zachodzących między elementami systemu. System jest więc budowany w wyniku analizy funkcjonalnej. Elementy systemu (np. architektura, komunikacja, osadnictwo itp.) wynikają z założonych funkcji i relacji między elementami, a nie odwrotnie. W sytuacji przeciwnej mielibyśmy bowiem do czynienia tylko z planistycznym zatwierdzaniem od określonej rzeczywistości zastanej, nakładając na nią elementy przewidywanej rzeczywistości pożądaną drogą określonych nawiązań, powiązań i modyfikacji. Bardzo rzadko mamy bowiem możliwość planowania od początku obszarów lub stanów dziewiczych, nietkniętych działaniami człowieka. Zasygnalizowane zaledwie są niektóre za-

gadnienia. Problemy, które dotyczą zależności wzajemnie na siebie oddziaływujących, w docelowym znaczeniu powinny służyć głównie polepszeniu standardów życia mieszkańców. Tymczasem powszechną praktyką staje się zjawisko charakterystyczne w naszym kraju polegające na tym, że kapitał wyprzedza intencje planistów. W nowo tworzących się strukturach kraju kreują się nowe modele i mechanizmy w zakresie działalności na gruncie obrotu nieruchomości. W tej sytuacji niejednokrotnie może zachodzić groźba tworzenia się luk prawnych, które wykorzystywane są przez firmy deweloperskie. Skutki takich poczynań mogą mieć negatywne skutki w sferze perspektywicznych planów zagospodarowania przestrzenno-architektonicznego. Rezultatem takich nieskoordynowanych działań w stosunku do planu (lub jego braku) jest fakt, że to żywiołowa chaotyczna rzeczywistość kształtuje plany. Bywa tak, że jedna wadliwa inwestycja budowlana pociąga za sobą następne. Wówczas to planiście nie pozostaje nic innego, jak tylko przyłączyć swoją koncepcję do istniejącego stanu. Brak koordynacji tworzy w konsekwencji żywiołowość zarówno przestrzenno-architektoniczną, jak i infrastrukturalną (il. 5). Zjawisko takie sprzyja tworzeniu się procesów dysfunkcyjnych i rozproszonych. Taka struktura ma charakter entropijny, tzn. wyzwala energię i jej rozproszenie (il. 3).

Zjawisko to występuje w strefach podmiejskich, na styku terenów miejskich i wiejskich. Rosnąca gęstość zaludnienia miast prowadzi do kurczenia się terenów w miastach pod nowe inwestycje. To natomiast wymusza zjawisko naporu miasta w kierunku zewnętrznym do w stref przyległych, wiejskich. Rozwój miast na zewnątrz, poza obręb granic administracyjnych, powoduje, że grunty o znaczeniu rolnym w coraz mniejszym stopniu traktowane są jako warsztat produkcji rolniczej, a coraz bardziej przekształcane są w obszary pod budowę obiektów: mieszkaniowych, usługowych, handlowych, przemysłowych itp. Podobnie tereny szczególnie atrakcyjne ze względów krajobrazowo-przyrodniczych stanowią dobrą przynętę i pokusę jako unikalna atrakcja pod wszelkiego rodzaju działania budowlane.

Takie skutki postępującej urbanizacji powodują ograniczenie kompleksowej ochrony terenów o specyficznym przeznaczeniu, zamieniając je nie- rzadko w tereny biologicznie martwe. Jeżeli uzna-

my, że planowanie jest nierozzerwalnie związane z architekturą: sytuowaniem obiektów, ich formą architektoniczną, jakością estetyczną i ochroną ekologiczną, to problem degradacji przestrzennej we wszystkich wymienionych aspektach intensywnie uwidacznia się nawet dla laika. Rzeczywisty stan społecznej edukacji w zakresie planowania i architektury wymaga stałej weryfikacji. Należy również zdać sobie sprawę, że niejednokrotnie w terenach zurbanizowanych lub zruralizowanych w związku z zachodzącymi

procesami przestrzenno-architektonicznymi bezpowrotnie zacierają się dawne historyczne układy miast i wsi, jako charakterystyczne wyróżniki określonych regionów. W ślad za tym zanika forma architektoniczna określająca tożsamość miejsca i przynależność regionalną i kulturową. Dlatego w interdyscyplinarnym postrzeganiu zarówno pozytywnych, jak i negatywnych wyników tworzenia planów zagospodarowania przestrzennego, trzeba jasno określić priorytety, które chcielibyśmy kultywować, chronić i pielęgnować.

Przypisy

¹ Zagadnienie to ma szczególne znaczenie w przypadku osadnictwa występującego na terenach parków narodowych, ich strefach ochronnych, parkach krajobrazowych oraz atrakcyjnych terenach górskich, w których wszelkie procesy osadnicze są dobrze widoczne ze względu na ich ukształtowanie.

² Kryzys – „oblicze regionalne” a regionalne strategie wyjścia [w:] *Problemy polskiej przestrzeni*, PAN Komitet Przestrzennego Zagospodarowania Kraju, z. 118, Warszawa 1982, s. 46, Antoni Zagożdżon stwierdza między innymi: „Narastanie kryzysu jako proces postępujący od kilku lat miało znaczenie w większym stopniu o charakterze globalnym, ogólnokrajowym niż regionalnym. Ten globalny charakter był bowiem związany z kryzysem społeczno-politycznym, z postępującą destrukcją kierowania całym systemem państwowym”.

³ *Projektowanie zrównoważone w architekturze*, Monografia nr 2, Politechnika Gdańska, Gdańsk 1998, s. 7, Andrzej Baranowski analizując zjawisko kryzysu cywilizacji industrialnej stwierdza: „Obecny kryzys cywilizacji industrialnej utożsamiany jest z dramatycznym załamaniem się dwóch wytworzonych przez nią wzorców: koncepcji stosunku człowieka do natury oraz modelu kształtowania stosunków społecznych. Załamanie to ujawnia się najwyraźniej w niepowodzeniach urzędzenia środowiska życiowego człowieka. Projektowanie postępujące tropem tych wzorców ma zatem swój udział w globalnym kryzysie cywilizacyjnym i nie ma żadnych podstaw do stawiania projektowania architektonicznego poza lub ponad tym kryzysem”.

Literatura

- [1] Bogdanowski J., Łuczyńska-Bruzda M., Novak Z., *Architektura krajobrazu*, PWN, Warszawa–Kraków 1981.
- [2] Radziewanowski Z., *O niektórych problemach regionalizmu i ekologii w architekturze i urbanistyce*, Wydawnictwo PK, Kraków 2005.
- [3] Kowicki M., *Wieś przyszłości jako alternatywa miasta*, Monografia 222, Wydawnictwo PK, Kraków 1997.
- [4] Baranowski A., *Projektowanie zrównoważone w architekturze*, Monografia 2, Wydawnictwo PG, Gdańsk 1988.
- [5] Zagożdżon A., *Kryzys – „oblicze regionalne” a regionalne strategie wyjścia [w:] Problemy polskiej przestrzeni*, PAN, z. 118, Warszawa 1982.

II. 1-3. Charakterystyczne formy rozproszenia zabudowy mieszkaniowej, jako efekt żywiołowych procesów budowlanych

III. 1-3. The characteristic forms of residential dispersion as a result of construction processes disasters

- II. 4-6. Proces żywiołowej działalności w kształtowaniu przestrzeni w różnych krajobrazach: Jury Krakowsko-Częstochowskiej, przy wjazdach do miast, w zabudowie osiedlowej
- III. 4-6. The process of spontaneous activity in the shaping of space in a variety of landscapes: Krakow-Czestochowa Jura, at the entrances to cities, the building housing estate